

अॅरिस्टॉटल

अॅरिस्टॉटलचे राज्यासंबंधीचे विचार

आधुनिक राज्यशास्त्राचा जनक म्हणून अॅरिस्टॉटल ओळखला जातो. सर्वप्रथम राज्यशास्त्र या विषयाला स्वतंत्र दर्जा प्राप्त करून देण्याचे कार्य अॅरिस्टॉटलनी केले. अॅरिस्टॉटलने केवळ राजकीय विषयावरच नव्हे तर वाङ्मय, विज्ञान, नितिशास्त्र, अर्थशास्त्र, खगोलशास्त्र, अष्टा वेगवेगळ्या विषयावर आपले विचार मांडले आहे. उपलब्ध ज्ञानाचे वर्गीकरण करून त्याला शास्त्रीय स्वरूप देण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य अॅरिस्टॉटलनी केले म्हणून त्याला आधुनिक राज्यशास्त्राचा जनक असे म्हटले जाते. अॅरिस्टॉटलचे विचार त्याच्या काळातील परिस्थितीने प्रभावित झालेले होते. त्याच्या काळात राजकीयदृष्ट्या उलथापालथीचा काळ होता. ग्रीक नगरराज्या मधून लोकशाहीचा ह्रास होऊन भ्रष्ट राज्यकर्त्यांचे शासन निर्माण झाले होते. आणि या सर्व परिस्थितीचे प्रतिबिंब त्याच्या राजकीय विचारांवर पडलेले दिसून येते. अॅरिस्टॉटलचे विचार अधिक शास्त्रशुद्ध चिरकालीन बनाण्याचे कारण म्हणजे त्याने ग्रीक मधील 158 नगरराज्यांच्या संविधानाचा अभ्यास केला. आणि नंतर त्यांची परस्परांशी तूलना करून आपले विचार मांडले. म्हणून त्याचे विचार वास्तवाच्या अतिषय जवळ जाणारे आहे. त्याचा **The Politics** नावाचा ग्रंथ हा राज्यशास्त्राला आणि जगाला दिलेली एक मौलिक देणगी आहे. प्लेटोचा **The laws** ग्रंथ आणि अॅरिस्टॉटलचा **The Politics** ग्रंथ यात बरेच साम्य आहे. म्हणून असे म्हटले जाते की जिथे प्लेटोचे तत्त्वज्ञान संपते. तिथून अॅरिस्टॉटलच्या तत्त्वज्ञानाचा प्रारंभ होते. अॅरिस्टॉटलचा **The Politics** हा ग्रंथ आठ भागामध्ये विभागलेला आहे. आणि त्यात आदर्श राज्य, राज्याचे स्वरूप, संविधानाचे वर्गीकरण, गुलामगिरीचे विचार, कांतीची कारणे, प्रकार व उपाययोजना, प्लेटोच्या आदर्श राज्यावर केलेली टिका, असे निरनिराळ्या विषयांवरचे लिखाण आढळते.

1 अॅरिस्टॉटलचे राज्यासंबंधीचे विचार

अॅरिस्टॉटलने त्याच्या **The Politics** या ग्रंथामध्ये राज्यासंबंधीचे विचार पुढीलप्रमाणे व्यक्त केले आहे. त्याच्या मते राज्य ही एक नैसर्गिक व स्वाभावीक संस्था असून मनुष्याला श्रेष्ठ जीवनाची प्राप्ती करून देण्यासाठी ती अस्तित्वात आली आहे. राज्यासंबंधीचे आपले विचार व्यक्त करतांना अॅरिस्टॉटल असे म्हणतो की,

1) राज्य एक स्वाभाविक आणि नैसर्गिक संस्था आहे. व ती मानवी सहज प्रवृत्तीतून निर्माण झालेली आहे. मनुष्य हा मूळतः सामाजिक आणि राजकीय प्राणी असल्यामुळे आपल्या गरजा भागवण्याच्या दृष्टीकोणातून व राजकीय सहजीवन जगण्याच्या अभिलाषेतून राज्य निर्माण झालेले आहे. व या राज्याचा पाया म्हणजे कुटुंबव्यवस्था होय असे अॅरिस्टॉटल म्हणतो. कारण एकमेकांच्या गरजा भागवण्याच्या दृष्टीने अनेक कुटुंबे एकत्र येतात. अनेक कुटुंबे एकत्र आली कि त्यांचे राज्य बनते. म्हणून अॅरिस्टॉटल राज्याला एक मोठे कुटुंबच म्हणतो.

2) विकसीत संस्था

अॅरिस्टॉटलने राज्याला विकसीत संस्था म्हटलेले आहे. ऐतिहासिक विकासाच्या प्रक्रियेतून ती पूर्णत्वास आलेली आहे. प्रथम कुटुंब निर्माण झाले व आपल्या गरजांची पूर्तता करण्यासाठी अनेक कुटुंबे एकत्रीत येऊन त्यांच्या विकासातून गावाची निर्मिती झाली आणि गावांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी अनेक गावांचा मिळून एक संघ निर्माण झाला आणि तो संघ म्हणजे राज्य होय. काळाच्या ओघात प्रथम व्यक्ती मग कुटुंब अनेक कुटुंबाचे गाव व अनेक गावांचा संघ म्हणजे राज्य अशी राज्याच्या विकासाची प्रक्रिया होती. म्हणून राज्य ही विकसीत संस्था आहे.

3) सेंद्रीय स्वरूप

अॅरिस्टॉटलने राज्याचे स्वरूप सेंद्रीय असते म्हणजेच सजीव प्राण्यासारखे असते असे म्हटले आहे. जसे मनुष्याच्या षरिरात निरनिराळे अवयव असतात. तसेच राज्यातील निरनिराळ्या संस्था संघटना म्हणजे राज्याचे अवयव असतात उदा.राज्यातील कायदे मंडळ, न्याय मंडळ, सैन्य नागरीक इत्यादी. आणि यांचा राज्याशी अविभाज्य संबंध असतो. व्यक्तीमध्ये जे गुणवैषिष्ट्य दिसतात. तशीच गुणवैषिष्ट्य व्यक्तीच्या माध्यमातून राज्यातही दिसत असतात.

4) श्रेष्ठ जिवनाची प्राप्ती

राज्य कोणत्या उद्देशातून जन्माला आलेले आहे हे सांगतांना अॅरिस्टॉटल असे म्हणतो की मनुष्याला श्रेष्ठ जिवनाची प्राप्ती करून देणे हा राज्यसंस्थेचा मूळ उद्देश असतो. कारण राज्यामध्ये राहूनच व्यक्ती आपल्या जिवनाच्या अंतिम उदिष्टांपर्यंत पोहचू शकते. आणि म्हणून राज्य ही मनुष्याला श्रेष्ठ जिवनाची प्राप्ती करून देणारी सर्व श्रेष्ठ नैतिक संस्था ठरते.

5) अनिवार्य संस्था

अॅरिस्टॉटलने राज्याला अनिवार्य संस्था मानलेले आहे. कारण राज्याच्या अस्तित्वाषिवाय राज्यातील इतर संस्था संघटनांचे अस्तित्त्व राहू शकत नाही. तात्विक दृष्टीने राज्याची निर्मिती ही व्यक्ती आणि कुटुंबाच्या आधी झालेली आहे आणि राज्याला जर सजीव प्राणी मानले तर पूर्ण वस्तू अस्तित्वात असल्याषिवाय तिचे अवयव असू शकत नाही. व्यक्ती आणि कुटुंब इत्यादी. राज्याचे अवयव आहे आणि जोपर्यंत राज्य अस्तित्वात आहे. तोपर्यंत त्यांना महत्त्व आहे. म्हणून या अर्थाने राज्य ही सर्वश्रेष्ठ व अनिवार्य संस्था आहे असे अॅरिस्टॉटल म्हणतो. अॅरिस्टॉटलने राज्य आणि समाजाला एकच मानले. असले तरी राज्य व षासन यांना वेगवेगळे करण्याचा प्रयत्न त्याने केलेला आहे. कारण त्याच्या मते राज्यात सर्व व्यक्तींचा समावेश होतो. तर षासन हे फक्त काही व्यक्तींचे असते. षासनकर्ते बदलले की सरकार बदलते मात्र राज्य आपल्या ठिकाणी कायम असते.

•अॅरिस्टॉटलच्या राज्याच्या विचारांचे परिक्षण

- 1) अॅरिस्टॉटल असे म्हणतो की राज्याची उत्पत्ती ही मानवाच्या नैसर्गिक प्रवृत्तीतून झालेली आहे. मात्र येथे त्याने एकच घटक लक्षात घेतला व राज्यनिर्मितीच्या इतर घटकांकडे दुर्लक्ष केले.
- 2) उत्क्रांती तत्वानुसार राज्यनिर्मितीसाठी इतर ही घटक कारणीभूत आहे. मात्र अॅरिस्टॉटल त्याला महत्त्व देत नाही.
- 3) अॅरिस्टॉटलने राज्याचा जो विकासक्रम सांगितला आहे. आधी कुटुंब मग गाव व राज्य या विकासाच्या कामाला ऐतिहासीक पूरावा आढळत नाही.
- 4) अॅरिस्टॉटलने व्यक्तीला राज्यापेक्षा कनिष्ठ ठरवले आहे. व्याच्या मते राज्याच्या अस्तित्वाषिवाय व्यक्तीच्या अस्तित्वाला किंमत नाही. हा त्याचा विचार राज्याचे श्रेष्ठतत्व निर्माण करणारा आहे.
- 5) तसेच अॅरिस्टॉटलने केवळ नागरिकांना राज्याचे अंगभूत घटक मानले आहे. आणि व्यापारी,कारागीर,गुलाम अष्या बहुसंख्य समूदायाला राज्याच्या कक्षेबाहेर ठेवले आहे. मनुष्य हा बुद्धिनिष्ठ, विवेकनिष्ठ प्राणी असून त्याचा विकासासाठीच राज्य निर्माण झाले आहे असे एकिकडे म्हणतो. मात्र दुसरीकडे नागरीक आणि नागरीकेतर असा भेद देखिल करतो. राज्य हे व्यक्ती आणि कुटुंबाच्या आधी निर्माण झाले हा अॅरिस्टॉटलचा युक्तीवाद देखिल फारसा पटण्यासारखा नाही.

अॅरिस्टॉटलचे राज्याचे वर्गीकरण

अॅरिस्टॉटल हा आधुनिक राज्यशास्त्राचा जनक होता आणि 158 नगरराज्यांच्या घटनांचा तुलनात्मक अभ्यास करून त्याने आपले विचार मांडले. **The Politics** या नावाच्या आपल्या ग्रंथात अॅरिस्टॉटलने राज्याचे वर्गीकरण केलेले आहे. अतिषय शास्त्रपुद्घ हे वर्गीकरण असल्यामूळे ते आजही पायाभूत मानले जाते. अॅरिस्टॉटल नंतर ज्या-ज्या विचारवंतांनी पुढे राज्याचे आणि शासनाचे वर्गीकरण करण्याचा प्रयत्न केला त्यांच्या विचारावर अॅरिस्टॉटलच्या राज्यासंबंधीच्या विचारांची छाप पडलेली दिसून येते. त्यांच्या काळामध्ये निरनिराळ्या नगरराज्यांमध्ये झालेली परिवर्तने लक्षात घेऊन त्याने राज्याचे वर्गीकरण केलेले आहे.

राज्याचे वर्गीकरण

अॅरिस्टॉटलने त्याच्या **The Politics** या ग्रंथामध्ये राज्याचे वर्गीकरण केलेले आहे. अॅरिस्टॉटलचे हे राज्याचे वर्गीकरण आधुनिक काळात देखिल अधिकृत मानले जाते. 158 नगरराज्यांच्या संविधानाचा अभ्यास करून हे वर्गीकरण त्याने केले असल्यामूळे ते अधिक शास्त्रपुद्घ बणले आहे आणि म्हणून आजही ते मान्य केले जाते. अॅरिस्टॉटलने दोन तत्त्वांच्या आधारावर हे वर्गीकरण केलेले आहे. ते म्हणजे संख्यातत्त्व व गुणतत्त्व होय. राज्यकर्त्यांची संख्या किती आहे. याला तो संख्यातत्त्व असे म्हणतो व राज्यकर्त्यांचा राज्यकारभार करण्यामागचा हेतू काय आहे चांगला आहे कि वाईट आहे याला तो गुणतत्त्व असे म्हणतो आणि अध्याप्रकारे या गुणतत्त्वानुसार तो राज्याचे तीन पुद्घ प्रकार व तीन अपुद्घ प्रकार असे सहा प्रकारांमध्ये वर्गीकरण करतो.

संख्यातत्त्व आणि गुणतत्त्व या आधारावर अॅरिस्टॉटल खालील तीन राज्याचे पुद्घ प्रकार सांगतो ते म्हणजे, पुद्घ प्रकार 1 राजतंत्र.

2) कुलीन तंत्र.

3 विशुद्घ लोकतंत्र

अशुद्घ प्रकार

1 एकतंत्र किंवा हुकूमशाही

2 धनिकतंत्र किंवा अल्पतंत्र

3 लोकतंत्र किंवा समूहतंत्र

शुद्घ प्रकार

1) राजतंत्र.

संख्यातत्त्वानुसार शासनात एक व्यक्ती व गुणतत्त्वानुसार राज्यकारभार करण्याचा हेतू चांगला त्याला राजतंत्र असे म्हणतात

2) कुलीन तंत्र.

कुलीन तंत्रामध्ये राज्यातील शासनकर्त्या व्यक्तीची संख्या एकापेक्षा जास्त असते. म्हणजेच संख्यातत्त्व अनेक व्यक्ती व राज्यकारभार करण्याचा हेतू जनकल्याण हा असतो. तेव्हा हा शासनाचा दुसरा पुद्घ प्रकार कुलीन तंत्र म्हटल्या जाते.

3 विशुद्ध लोकतंत्र

यामध्ये संख्यातत्वनुसार षासनातील व्यक्तीची संख्या अनेक असते. व त्यांच्या राज्यकारभार करण्याचा हेतू निस्वार्थी किंवा जणकल्याण हा असतो. तेव्हा हा षासनाचा तिसरा शुद्ध प्रकार असतो. या प्रमाणे संख्यातत्व आणि गुणतत्वानुसार तीन प्रकारची शुद्ध राज्ये अॅरिस्टॉटलने सांगितली आहे. परंतु हीच तीन राज्ये राज्यकर्त्यांच्या अशुद्ध किंवा वार्ड हेतूमूळे तीन अशुद्ध राज्यांमध्ये परिवर्तित होतात आणि त्यातून राज्याचे तीन अशुद्ध प्रकार निर्माण होतात ते म्हणजे ,

1 एकतंत्र किंवा हुकूमशाही

2 धनिकतंत्र किंवा अल्पतंत्र

3 लोकतंत्र किंवा समूहतंत्र

1) एकतंत्र किंवा हुकूमशाही

एकतंत्रामध्ये गुणतत्वानुसार राज्यकर्त्यांची संख्या एक इतकी असते. मात्र त्याचा राज्यकारभार करण्याचा हेतू अधःपतीत होतो म्हणजेच तो राज्यकारभार जनहितासाठी न करता स्वहितासाठी करायला लागतो आणि तो राजतंत्रातून परिवर्तित झालेला राज्याचा अशुद्ध प्रकार एकतंत्र किंवा हुकूमशाही असतो.

2) धनिकतंत्र किंवा अल्पतंत्र

जेव्हा षासनातील व्यक्तींची संख्या एकापेक्षा जास्त असते आणि त्यांचा राज्यकारभार करण्याचा हेतू जणकल्याण नसून स्वार्थ साध्य करणे हा असतो. तेव्हा कुलीन तंत्रा हा राज्याचा शुद्ध प्रकार धनिक तंत्र म्हणवला जातो व हा षासनाचा विकृत प्रकार किंवा अशुद्ध प्रकार असतो.

3) लोकतंत्र किंवा समूहतंत्र

संख्यातत्वानुसार षासनातील व्यक्तींची संख्या अनेक असते. व राज्यकारभार करण्याचा हेतू जणकल्याण करणे हा नसून स्वार्थ साध्य करणे हा असतो. तेव्हा हा षासनाचा तिसरा अशुद्ध प्रकार म्हणजे लोकतंत्र किंवा समूहतंत्र म्हटल्या जातो. या प्रमाणे अॅरिस्टॉटल ने राज्याचे तीन शुद्ध प्रकार व तीन अशुद्ध प्रकार सांगितले आहे. त्याने राज्याचे हे तीन प्रकार सांगितल्यानंतर राज्याचे परिवर्तन चक्रदेखिल सांगितले आहे. प्रत्येक राज्यामध्ये षासनाचे हे सहा ही प्रकार आलतून पालतून येत असतात. यालाच अॅरिस्टॉटलने कांतीचे चक्र म्हटले आहे. सुरुवाती ला राज्याचा शुद्ध प्रकार अस्तित्वात असतो आणि कालांतराने हा शुद्ध प्रकार अशुद्ध प्रकारात परिवर्तित होतो. जेव्हा एका व्यक्तीच्या हाती राज्यकारभाराची सुत्रे असतात व ती व्यक्ती प्रजेच्या हितासाठी राज्यकारभार करत असते. तेव्हा हा षासनाचा शुद्ध प्रकार राजतंत्र असतो. परंतु कालांतराने राजा भ्रष्ट बनतो आणि राज्यकारभार स्वाहितासाठी करायला लागतो तेव्हा हा षासनाचा शुद्ध प्रकार राजतंत्र हुकुमतंत्रामध्ये किंवा एकतंत्रामध्ये परिवर्तित होतो. या हुकुमशाहीमध्ये प्रजेवर अत्याचार केले जातात. तेव्हा याला बदलवण्यासाठी समाजातील कूलीन वर्गातील काही लोक एकत्र येतात आणि या व्यक्तीचे षासन उलथवून टाकतात आणि हाती सत्ता घेऊन जनकल्याणासाठी कार्य करू लागतात तेव्हा हा षासनाचा शुद्ध प्रकार कूलीनतंत्र निर्माण होतो कालांतराने हे कूलीनतंत्र भ्रष्ट बनते तेव्हा यांच्या अत्याचाराला कंटाळून त्यांच्याविरुद्ध बंड करण्यासाठी बहुसंख्य लोक एकत्र येतात आणि षासनाचा हा प्रकार उलथवून टाकतात. जे धनिक तंत्र असते आणि त्यातून कांतीनंतर बहुसंख्य लोकांचे षासन म्हणजे षासनाचा शुद्ध प्रकार विषुद्ध लोकतंत्र निर्माण होते परंतु कालांतराने हे अनेक व्यक्तीचे षासन देखील भ्रष्ट बनते व त्यातून लोकतंत्र किंवा समूहतंत्र हा षासनाचा अशुद्ध प्रकार निर्माण होतो. या प्रकारमध्ये गोंधळ, अराजकता व अत्याचाराचे प्रमाण वाढल्यामुळे परिस्थितीचा फायदा घेऊन एखादा कर्तबगार महत्त्वकांक्षी व्यक्ती सत्तासुत्रे

आपल्या हाती घेतो आणि पुन्हा समूहतंत्र जाऊन त्या ठिकाणी राजतंत्र निर्माण होते. अष्याप्रकारे एक प्रकार जाऊन दुसरा प्रकार निर्माण होत असतो. आणि राज्यामध्ये हे परिवर्तनचक्र सतत चालू असते असे अॅरिस्टॉटल म्हणतो.

टिका

1) अॅरिस्टॉटलने षासनाच्या या वर्गीकरणाला राज्याचे वर्गीकरण म्हटले आहे जे चूकिचे आहे. वस्तूतः बदल षासनामध्ये होत असतो. राज्यामध्ये नाही परंतू षासनाच्या वर्गीकरणाला राज्याचे वर्गीकरण म्हणून त्याने राज्य व षासन यात गल्लत केली आहे.

2) अॅरिस्टॉटलने या वर्गीकरणात संख्या तत्वाला अधिक महत्त्व दिले असून गुणतत्वाकडे दुर्क्षल केले आहे. अषी ही टिका केली जाते.

3) हे वर्गीकरण आधुनिक काळासाठी उपयोगी नाही. आधुनिक काळात संघात्मक, एकात्मक, अध्यक्षीय, सांसदीय असे षासनाचे प्रकार अस्तित्वात आलेले आहे. त्यामूळे अॅरिस्टॉटलचे षासनाचे प्रकार या राज्यांना लागू होत नाही.

4) अॅरिस्टॉटलने त्याच्या वर्गीकरणात लोकतंत्र या प्रकाराला निकृष्ट प्रकारात टाकले आहे. परंतू आधुनिक काळात हा षासनाच्या उत्कृष्ट प्रकार सांगितला जातो.

5) अॅरिस्टॉटलच्या वर्गीकरणावर प्लेटोच्या स्टेट्ससमन मधील वर्गीकरणाचा स्पष्ट प्रभाव जाणवतो म्हणून हे वर्गीकरण मौलीक स्वरूपाचे नाही. अषी टिका यावर केली जाते. वरिलप्रमाणे अॅरिस्टॉटलच्या राज्याच्या वर्गीकरणावर टिका केली जात असली तरी याबद्दल अॅरिस्टॉटलला दोषी ठरवता येणार नाही. कारण त्याने सांगितलेले विचार हे काल्पनीक नसून त्याच्या काळातील परिस्थितीवर आधारलेले होते. त्याच्या काळात जष्या प्रकारची राज्ये अस्तित्वात होती त्यावरून त्याने हे राज्याचे वर्गीकरण केले तसेच त्याचे राज्याचे वर्गीकरण ऐतिहासीक तथ्यावर आधारले होते. हे वर्गीकरण करण्याआधी त्याने ग्रीक नगरराज्यातील 158 नगरराज्यांच्या संविधानाचा अभ्यास केला होता म्हणून त्याच्या राज्याच्या वर्गीकरणाचे ऐतिहासीक महत्त्व नाकारता येत नाही.

प्रा. प्रतिभा उ. गडवे (दातीर)

राज्यषास्त्र विभागप्रमुख

बॅरि.षेषराव वानखेडे कला वाणीज्य महाविद्यालय

खापरखेडा. मो. 9822085723.

Pratibhadatir1973@gmail.com

स्त्रीयांविरुद्धचे अत्याचार

स्त्री हे समाजजीवनाचे एक महत्वाचे अंग आहे. किंबहुना संसाररूपी रथाचे ते एक चाक आहे असेच अनादिकाळापासून मानले गेले आहे. संसाराच्या या रथाचे एक चाक जर सदैव अत्याचाराने दबुन राहिले तर, राज्यषकंट चालविणे केवळ अषक्य आहे. असेच म्हणावे लागेल. आणि म्हणूनच एकेकाळी स्त्रीला देवी मानून तीची पुजा केली जात असे. 'यत्र नार्यास्तु, पूजन्ते, रमन्ते तत्र देवता त्याचप्रमाणे "नारी परिवार की नींव है परिवार समुदाय की, तथा समुदाय राष्ट्र की अषी वचने तीच्याबाबत प्रसिध्द होती. हिंदूच्या प्रारंभीक काळात स्त्रीयांना अतिषय सन्मानाचे मानाचे स्थान होते.

वैदिक काळ तर स्त्रीयांच्या सन्मानाचा काळ होता असे म्हणावे लागेल पुरुषांच्या बरोबरीने समान षिक्षण, धर्म, राजकिय, सामाजिक क्षेत्रात समान अधिकार, थोडक्यात काय तर तीला समाज्ञी असे म्हटले जायचे परंतू पुढे मात्र हळुहळू तीच्या स्थानाचे अवमूल्यन व्हायला लागले. प्राचीन समाजातील होम, हवन यासारख्या प्रथांबाबत आलेली जटिलता. स्त्रीयांषी सुरु झालेले आंतरजातीय विवाह यासारख्या कारणांमुळे स्त्री अधिकारांची घसरण व्हायला लागली. व धर्मषास्त्र काळात 'मनुस्मृती' तील विचारांनी प्रेरित होउन कधी काळी जीला गृहलक्ष्मी, माता, षक्ती, असे म्हटल्या जात होते. ती केवळ याचिका, सेविका अष्या रूपात पहायला मिळु लागली व पुढे तिची या सर्वातून सुटका होण्याऐवजी गुलामगीरी, अत्याचाराचे पाष तिच्याभोवती

अगदी घट्ट वेढले जाउ लागले. आणि कारणे कोणती तर, शिक्षणाचा अभाव पुरुषांवरचे अवलंबित्व, कन्यादान यासारख्या समाजातील आदर्ष असलेला प्रथा, विवाहासंबंधी अनिष्ट प्रथा, बालविवाह यासारख्या कारणांनी तर स्त्रीयांची स्थीती अतिषय वाईट झाली व स्त्री-अत्याचार हा षब्द प्रसिध्द व्हायला लागला – 18 व्या षतकामध्ये राजा राममोहन रॉय, महर्षी दयानंद सरस्वती, ईष्वरचंद्र विद्यासागर या सारख्या विचारवंतानी स्त्रीयांचा सामजिक दर्जा, उंचावणे व तीला स्त्री-अत्याचार

पासून मुक्त करण्याच्या प्रयत्नाने "स्त्री-अत्याचार" हा षब्द ठसठसीत जाड ठष्याप्रमाणे दृष्टीपथास यायला लागला त्याही पुढील काळात म. ज्योतिबा फुले, आगरकर यासारख्या समाजसुधारकांनी स्त्रीयांवरील होणाऱ्या अत्याचाराला वाचा फोडली, पुढे स्वातंत्र-प्राप्तीनंतर भारतीय राज्यघटनेच्या दस्तऐवजाने स्त्रीयांना जे निरनिराळे अधिकार सोयी सवलती प्राप्त करून दिल्या त्यांना विकासाचे दालन खुले व्हावे म्हणूनच. 2001 हे वर्ष भारतात आंतरराष्ट्रीय, बालीका वर्ष म्हणून साजरे करण्यात आले: राज्यपातळीवरिल स्त्रीयांच्या उत्थानाचे कार्य तर सुरू होतेच, परंतू त्याबरोबर आंतरराष्ट्रीय, पातळीवर देखील स्त्रीयांना जीवन जगणे सुलभ व्हावे म्हणून प्रयत्न हे सुरू होतेच 1885, मध्ये नैरोबी येथील आंतरराष्ट्रीय, परिषदेत मांडण्यात आलेली महिला सक्षमीकरणाची संकल्पना, स्त्रीयांचे षिक्षण, आरोग्य, राहणीमान यात सुधारणा घडवून आणण्यासाठी केलेल्या उपाययोजना म्हणजे स्त्री सक्षम व्हावी यासाठी केलेले ते प्रयत्न असले तरि यातून सक्षमीकरणाच्या संकल्पनेपेक्षा स्त्री-अत्याचाराची भयावहताच जास्त लक्षात येत होती. म्हणजेच स्त्री-आणि अत्याचार हे बरोबरीने चालणारेच षब्द आहेत की काय असे कोठेतरी वाटणे स्वाभाविक आहे. आणि त्याबरोबरच एक बाब स्पष्ट होते की स्त्री-अत्याचार हा जणू पुरुषप्रधान व्यवस्थेला मिळलेला एक हक्क होता की काय, असे वाटावे.

' अत्याचार' हा षब्द उच्चारताच त्याची दाहकता तीव्रतेने जाणवून जाते. अत्याचार मग तो षाब्दिक, मानसिक असो वा षारीरीक असो ते चुकच आहे. आज स्त्रीयांच्या संर्दभातील अत्याचार व त्यात भरडली जाणारी स्त्री जात ही समाजात त्या समाजाच्या चालत आलेल्या रूढी, परंपरा चालरिती व पुरुषप्रधान व्यावस्थेत

समाजाचा स्त्रीयांकडे पाहव्याचा दृष्टीकोन यातून स्त्रीयांसंदर्भात अनेक अत्याचार स्त्रीयांनी समाजातील प्रतिमा ढासळविण्यास व तीला माणुस म्हणून जगण्याचा अधिकार नाकारण्यास कारणीभूत ठरले आहे. स्त्रीयांसंदर्भातील काही अत्याचार आज राष्ट्रासमोरील आव्हान बनलेले दिसून येतात.

स्त्री- अत्याचाराचे स्वरूप

टाजही समाज कितीही पुढे गेला असला तरी मूलगा म्हणजे वंषाचा दिया व मुलगी म्हणजे परक्याचे ध नही मानसिकता समाज मनातून नष्ट झाली नाही. कधीकाही राज्याने वाढत्या लोकसंख्येला नियंत्रणात आणण्यासाठी लोकसंख्या कमी करण्यात जन्मदर कमी करण्यास प्राधान्य दिले यात राज्याने बऱ्यापैकी यशही मिळवले आरोग्यखात्याच्या माहितीवरून जे दिसून आले ते चिंता करण्यासारखे व आखील स्त्री जमातीवर कुठाराघात करणारे होते. मुलीच्या जन्माला येण्यालाच विरोध केला जाऊ लागला आणि त्याचे इतके दारुण परिणाम समाजाला भोगावे लागले आहे की, औरंगाबाद, कोल्हापूर, नागपूर, पुणे यासारख्या महाराष्ट्रातील शहरात प्रत्येक 1 हजार मुलांमागे मुलांचे प्रमाण केवळ 800 ते 900 एवढेच दिसायला लागला. गर्भफल लिंग परिक्षा करून जबरदस्तीने स्त्रीयांचे गर्भपात करण्याची प्रथा उदयास आली. विवाहासारख्या पवित्र संस्कारातून हुंडया सारख्या राक्षसी अत्याचार पुढे आला. हुंडयासाठी स्त्रीयांना छळणे व त्यांचा अनैसर्गिक मृत्यु घडवून आणणे यासारखी भयानक समस्या निर्माण झाली. आज समाजातील कित्येक स्त्रीचा यामध्ये अगदी सुषिक्षित स्त्रीयांना देखील काळता येणार नाही. याला बळी पडलेल्या आहेत. आणि या हुंडापध्दतीतून जन्माला आलेला दुसरा अत्याचार म्हणजे पुरुषाने केलेला दि-विवाह होय. ज्यातून प्रचंड कुचंबणा स्त्रीयांच्या वाटयाला आलेली दिसून येते.

टापली संस्कृती ही अजुनही पुरुषप्रधान संस्कृती असल्यामुळे मुलांचे संगोपन करतांना मुलगा-मुलगी असा भेद केला जातो व मुलांच्या शिक्षणाला प्राधान्य देउन, मुलीला जुजबी शिक्षण देवून तीचे, लवकर हात पीवळे करण्यावर भर दिला जातो. यातूनच 'बालविवाह' सारख्या अत्याचार स्त्रीयांच्या पदरी बांधला गेला आहे. खेळयाबागडण्याचे वयात तीच्यावर सांसारिक जबाबदारी टाकून तीला अकाली म्हातारे केले जाते. आणि या

विवाह बंधनाषी संबंधित असलेला घटस्फोटा-सारख्या अत्याचाराला स्त्रीयांना सामोरे जावे लागते. पत्नीवर निरनिराळे खोटे आरोप लावून तीला घटस्फोट दिला जातो व परितळ्याचे जीणे तिच्या पदरी बांधले जाते.

स्त्रीयांना अत्यंत लाजीरवाणा असा अत्याचार की ज्यामुळे तीने आपले जीवनच संपूवून टाकावे तो म्हणजे स्त्रीच्या इच्छेविरुद्ध तिची संमती नसतांना बळजबळीने तिच्या षरीराचा घेतलेल्या उपभोग ' अगदी पुर्वीपासून स्त्रीयांवर हा अत्याचार होत आलेला आहे. पूर्वी कुटुंबात असणारी विधवा स्त्री ही घरातक्या एखादया विकृत पुरुषी प्रवृत्तीला आपली मालमत्ता वाटायची आणि त्यातून ते अरिष्ठ तिच्या पदरी यायचे, आजतर समाजात अनेक विकृत प्रवृत्ती वाढल्या आहेत की दररोज प्रसारनामाध्यामातून स्त्रीयांवरिल बलात्काराच्या बातम्या वाचणे कि ज्यातून अगदी 6 महिन्याच्या बालीकेला देखील सोडले जात नाही या सारख्या घटना नित्यनेमाच्या बनल्या आहेत. केवळ स्त्रीच्या षरीरावरच नाही तर मनावर वाईट परिणाम घडवून आणणारा हा अत्याचार आहे सोबत विनयभंग, छेडखानी यासारखे प्रकार साधीला असतात ज्यामुळे आज स्त्री जातीला जगणे अतिषय दृष्कट होऊन बसले आहे.

विवाहासारख्या पवीत्र संस्कारातून उदयाला आलेला ' हुंडयाच्या सोबतीला राखणदार असणारा स्त्रीवर केला जाणारा अत्याचार म्हणजे 'कौटुंबिक अत्याचार' होय तोंड दाबून बुक्कयांचा मार सहन करणे मन, षरीर व कधी-कधी तर संपूर्ण षरीरालाच नष्ट करणारा हा प्रकार अतिषय वाईट व घृणास्प म्हणावा लागेल, षिवीगाळ, भारहाण, षरिरीवर, व मानसिक छळ ही याचीच उदाहरणे देता येतील.

आज स्त्रीचे अस्थीत्व केवळ कुटुंबापुरतेच मर्यादित राहिले नसून ती अर्थाजनासाठी बाहेर पडायला लागली आहे. तेव्हा नोकरी करण्याचा ठिकाणी तीला आज एका नविन छनाला तिला सामोरे जावे लागत आहे व तो म्हणजे ' कामाच्या ठिकाणी होणारा महिलांचा लैंगिक छळ या छळच्या माध्यमातून लैंगिक चाळे करणे, लैंगिकता सुचित करणारे षेरे लैंगिकता सुचविणारे कोणतेही षारिरीक, षाब्दिक वर्तन यांचा समावेश होतो. होतभरू स्त्रीला आपल्या मार्गातून बाजुला करण्यासाठी कार्यालयीन ठिकाणी आज

स्त्रीयांना मोठ्या प्रमाणात हव्या छळला सामोरे जावे लागले. केवळ कामाच्या ठिकाणी तिचा छळ लेतो असे नव्हे तर आज बाहेर वावरतांना-छेडछाडी सारख्या प्रकाराला तीला सामोरे जावे लागते. आज तज्ञानाच्या या युगात तांत्रिक साधनामुळे अनेक सायबर छळ स्त्रीयांचे केले जातात जसे तीला मोबाईलवरून अफ्लीही चित्रफिती पाठविणे, तिच्या छायाचित्रांचा अप्पेल फितींसाठी उपयोग करणे, अफ्लील संभाषणे करणे या छळबरोबरच असंघटीत क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या स्त्रीयांना जसे मजूर कष्टकरी स्त्रीचा यांना देखील अत्याचाराचा सामना करावा लागतो.

स्त्रीयांच्या अगदिकतेचा कायदा घेऊन कमी वेतनावर त्यांचेकडून काम करवून घेणे अगदी गर्भावस्थेसारख्या नाजुक स्थितीतही त्यांचेकडून अघोट मेहनत करवून घेण इ.

थोडक्यात काय तर स्त्री अत्याचाराचा हा आलेख सदैव वाढताच दिसत आलेला आहे आणि कालानुरूप त्यात दिवसेंदिवस भरच तीला माणुस म्हणून जीवन जगण्याच्या तीच्या अधिकाराचा, तेव्हा वेळेवेळी यावर कायदे, नियम तयार करून त्याला कडक नियंत्रित करण्याचा प्रयत्न झालेला दिसून येतो व भारतीय समाजात स्त्रीयांना संरक्षण देणारे अनेक कायदे असथीत्वात असलेले दिसून येतात.

स्त्री-अत्याचार संरक्षणार्थ उपाययोजना

आज स्त्रीवर होणाऱ्या निरनिराळ्या अत्याचारा-संदर्भात विविध कायद्यांचा आधार घेऊन तीला आपले संरक्षण करता येते. व व्यक्तीमत्व विकास घडवून आणता येतो काही कायद्यांचा आपवादला विचार करता येईल जे प्रभावीपणे भारतीय समाजात क्रियाशील असलेले दिसून येतात.

गर्भलिंग-परिक्षाविरोधी कायदा स्त्री

भ्रूणहत्या थांबविण्यासाठी 1996 साली निर्माण करण्यात आला त्याचे सकारात्मक परिणाम आज समाजात वाढला लागून स्त्री- जन्मविषयीचा आकार कमी करण्यात झाला आहे. शीवाय गर्भपात विरोधी कायदादेखील स्त्रीभ्रूणहत्या षेखण्यास प्रभावी ठरू स्त्रीयांचे संरक्षण करण्यास आज कटिबध्द असलेला दिसून येतो. हिंदू विवाह कायदा 1955, विशेष विवाह

अधिनियम 1954 व दिविवाह प्रतिबंधक कायदयाच्या माध्यमातून होणाऱ्या छळवर प्रतिबंध घालण्यास निश्चितच फायदयाचा ठरलेला आहे. 1979 च्या बालविवाह प्रतिबंधक कायदयामुळे स्त्रीयांचे विवाहाये वय वाढून तीला आपला व्यक्तीमत्व विकास घडवून आणणे षक्य झाले आहे. 1961 च्या हुंडा प्रतिबंधक कायदयाने आज स्त्री विवाहेदीवर निसंकोच मनाने चढु षकते व समाजाच्या लालयी प्रवृत्तीला यामुळे पायबंद बसून स्त्रीसंरक्षण करणे षक्य झाले आहे असेच म्हणावे लागेल विवाहाषी संबंधित घटस्फोट या बाबीषी स्त्री संरक्षणार्थ पोटीचा हक्क व अज्ञान मुलांचा-ताबा स्त्री-कडे देऊन स्त्रीयांना स्वाभीमाने जगता येणे षक्य झाले आहे कुटुंब टिकावे व कुटुंबात स्त्रीयांना सन्मानाने जीवन जगता यावे म्हणून 'कौटुंबिक हिंसाचार विरोधी कायदा 2005 हा अभिनव स्वरूपाचा म्हणता येईल. या कायदयामुळे महिलांना फार मोठा दिलासा मिळाला आहे.

बलात्कारासारख्या वाईट प्रवृत्तीला आज बसावा म्हणून 1983 मध्ये निर्माण करण्यात आलेला बलात्कार विरोधी कायदा समाजातील लिंगपिसाट प्रवृत्तीला आळा

घालणारा असून स्त्रीयांना नक्कीच सुरक्षितता मिळवून देतो. व सन्मानाने ताठ मानेने समाजात जगायची संधी उपलब्ध करू देतो 17 जुन 1956 साली निर्माण झालेल्या ' दि हिंदू सक्षेसन अॅक्ट' मुळे स्त्रीयांना आर्थीक दृष्टया सन्मान मिळणे षक्य झाले आहे. कामाच्या ठिकाणी सुरक्षितता प्रदान करण्यासाठी 13 ऑगस्ट 1997 रोजी 'कामाच्या ठिकाणी होणारा महिलांचा लैंगिक छळ' प्रतिबंध व निषेध हा कायदा संमत करून आर्थीक दृष्टया निर्भिडपणे महिलांना, नोकरीच्या ठिकाणी वावरण्यास मदतच होते आहे. याषीवाय छेडखानी, विनयंभग यासारख्या प्रकारांनाही आळा बसण्यास मदत झाली आहे. असंघटीत स्त्रीयांच्या हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी ' समान परिश्रमिक अधिनियम 1976 यासारखे कायदे स्त्रीयांना सन्मानाने आपल्या पायावर उभे राहण्यास फायदेशीर आहे. असे म्हणावे लागेल.

षेवटी जितके मोठया प्रमाणात अत्याचार स्त्रीयांवर होतांना दिसत होते. तितकेच तोडीचे कायदेदेखील समाजाने व राज्याने निर्माण केले आहे. परंतू षेवटी

एक बाब मान्य करावी लागते. अत्याचाराचे मुळ पुरुषी मानसिकतेत आहे. मग केवळ ढिगभर कायदे करून प्रश्न सुटणार आहे का ? मानसिकतेतून निर्माण झालेला प्रश्न मानसिकतेत परिवर्तन करूनच सोडविला जाऊ शकतो. कारण आज कायद्याचे संरक्षण मिळाले असले तरी अत्याचार थांबले असे म्हणता येणार नाही पूर्णपणे म्हणून जो पर्यंत प्रत्येक पुरुष स्त्रीकडे बंधुभाव माणुसकीच्या दृष्टीकोनातून पहाणार नाही तो पर्यंत कायदे निष्क्रियच ठरतील स्त्रीयांनी देखील कणखर होणे आवश्यक आहे. स्वतःला एवढे सबळ बनवा की अत्याचार करण्याअगोदर समोरची व्यक्ती दहादा विचार कोल कायद्याने प्रश्न सोडवितांना आणखी एक खबरदारी घेणे आवश्यक ठरते की त्याचा वापर स्वतःला मदत करण्यासाठी केला जावा, दुसऱ्यावर सुड उगवण्यासाठी नव्हे. षेवटी स्त्रीने इतके सबल बनावे की तीचे प्रत्येक वर्तन, कृती परिवर्तन घडवून आणणे व ती सामाजाचा प्रतिष्ठीत आदर बनेल तीच्यावर होणाऱ्या

अन्यायाचा प्रकार स्त्रीच जास्त प्रभावीपणे करू शकते म्हणून षेवटी एवढेच म्हणावेसे वाटते.

“अबला नही तु चिंगारी है।

परिवर्तनमयी मषाल तु नारी है।

संदर्भ सूची

1. सिंह राजबाला, सिंह मधुबाला—

भारत मे महिलाएं — पेज न. 1,2,3,4

अविष्कार पब्लिशर्स, डिस्ट्रीब्युटर्स

जयपूर 30 2003 2006

2. रोडे पुष्पा – महिलांसाठी आधार कायद्याचा

डायमंड पब्लिकेशन, पुणे, मार्च 2009

3. ताडपत्रीकर मेधा– कौटुंबिक हिंसाचार

डायमंड पब्लिकेशन, पुणे, –2012

पेज न. 58

4. रोडे पुष्पा– आपटे. ज-ष

भारतातील महिला विकासाची वाटचाल डायमंड पब्लिकेशन, पुणे, –पेज न.

8,9

फेब्रु. 2012

5. षर्मा प्रज्ञा – महिला विकास और सशक्तिकरण पेज. 2,3,

अविस्कार पब्लिषर्स, जयपूर